

ASPECTE ALE PARTICIPĂRII COMUNELOR DIN JUDEŢUL MUREŞ-TURDA LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Drd. Alexiu Tatu

În fondul „ASTRA”, aparținând Serviciului Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, se află o serie de documente care reliefează situația localităților din fostul județ Mureș-Turda, în perioada 1914 – 1918¹. Sunt rapoartele a 72 de așezări ca urmare a solicitărilor primpretorului din Reghinsat (Ordinul nr. 3664 /1921, Ordinul 348/ 1922, Ordinul 3422/1921, Ordinul 298/1922, Ordinul 386/1921, Ordinul 3864/1921), subprefectului (Ordinul 5165/1921), Asociației pentru literatura română Sibiu și Cluj (în legătură cu instrucțiunile date de Secțiunea istorică – etnografică a ASTREI nr. 1063/ 1921, 661/1922). Documentele sunt redactate în limba română, cu excepția a două din ele care sunt scrise în limba maghiară² și răspund în general la patru întrebări puse de instituțiile menționate :

1. Care e valoarea aproximativă a contribuțiilor benevole, făcute de românii din comună în natură, în decursul războiului?
2. „La care sumă se urcă toate pagubele de războiu, pe care le-a avut comuna?”³
3. În toamna anului 1918 „fost-a revoluție în comună? Cum s-a urzit; cum s-a dezvoltat; fost-a în comună devastări, stricăciuni, vărsări de sânge? Cine a fost omorât? În urmă cum a fost “strânsă” revoluția? S-a format gardă națională în comună? Sub a cui conducere?”⁴
4. La adunarea mare din Alba-Iulia, ținută la 1 decembrie 1918 câți locuitori din comună au participat? La a cui îndrumare? Sub a cui conducere?⁵, care doreau să cunoască realitățile anilor 1914-1918 din județ. Majoritatea rapoartelor sunt semnate de notarii cercuali ai comunelor, dar sunt și rapoarte semnate împreună cu primarul comunal, preotul, învățătorul,

1 Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale (mai departe SJANS). *Fond ASTRA. Despărțământul Târgu-Mureș. Rapoartele localităților din județul Mureș-Turda nr. 1063/1921*

2 Ibidem, filele 4, 14

3 Ibidem, fila 28

4 Ibidem, fila 29

5 Ibidem

secretar, notar, iar două din ele doar de învățător ori un plugar din așezarea respectivă. Rapoartele sunt inegale ca informație; unele dintre ele menționează că anexează unul sau două „tablouri” cu situația respectivă, altele sunt concepute sub forma unor tabele sinoptice, care oferă oglinda sintetică a situației solicitate, în timp ce altele, e drept mai puține, fac o prezentare mai detaliată a situației din comună în perioada 1914 – 1918. Sunt și două situații în care în locul răspunsurilor la întrebările solicitate sunt prezentate monografia⁶ respectiv biografia comunei respective⁷.

În ceea ce privește răspunsul la prima întrebare, situația se prezintă relativ diferit, în sensul că majoritatea comunelor face referiri la contribuțiile benevole pentru armată : „diferite albituri” , albituri date pe seama spitalelor, ciorapi, mănuși, „pumnășei, căciule de zăpadă trimise celor de pe front”, ismene, cămeși, ștergere, cearceafuri, perne și saltele , a căror valoare este socotită fie în lei-222 110 lei, fie în coroane-cca. 15-20 000 coroane (pentru comuna Nirășteu-Ungheni). Sunt și 13 comune care nu au dat contribuții benevole sau comune la care aceste contribuții nu pot fi deduse dacă s-au dat sau nu, opt la număr.

Referitor la cea de-a doua întrebare, datele comunicate autorităților sunt la fel de diferite ; dacă 20 de comune comunică că nu au fost pagube de război, 32 evaluează aceste pagube în lei, 1091776, sau în coroane, 1290763 (la comuna Toplița Română pagubele sunt evaluate la 38,409,954 coroane și 10 fileri).În comuna Mureșeni , școala confesională ortodoxă, fiind ticsită cu prizonieri mai apoi cu miliție, au făcut mari pagube la băncile, ușile, ferestrele și părțile edificiului școlar cât și la închisorile grădinei⁸.O situație mai amănunțită referitoare la pagubele suferite o dă Parohul Victor Trifan, care arată că așezarea „a suferit mai mult în toamna anului 1916” ...ca prima comună românească în marginea secuimei⁹. Din partea refugiaților populația a suferit pagubă „prin nimicirea arăturilor care încă erau necosite și zecimarea cucuruzelor cari asemenea erau neculesc¹⁰; pagubele produse de refugiați s-au cifrat la 200 000 lei la care s-a adăugat „armata nemțească o pacoste pre populație”; la înaintarea spre frontul român a poposit în comună regimentul 89 Artilerie timp de 12 zile,„cari nu cruțau nimic , ziua noaptea luau furaje cu și fără voia proprietarului „fără a

6 Ibidem, fila 50

7 Ibidem, fila 53

8 Ibidem, fila 28

9 Ibidem, fila 31

10 Ibidem

retribui ceva-pentru nutrirea feciorilor furau ziua și noaptea”; pagubele cauzate de pontonierii austrieci au fost timp de 3-4 săptămâni „în acest timp s-a bătut un pod peste Murăș în care jafurile nu s-au curmat”; pagubele cauzate de armata germană și austriacă au fost în valoare de 250 000 de coroane. La 20 de comune cuantumul pagubelor nu este evaluat, făcându-se doar precizarea că așezarea a fost „cu totul devastată din partea armatei ungară și germană”¹¹, iar la opt din ele nu se poate deduce situația.

Cea de-a treia întrebare , referitoare la întâmplările din toamna anului 1918, oferă o multitudine de informații, care reconstituie situația socială din așezările mureșene în perioada primului război mondial. Astfel, în 13 comune se comunică faptul că la începutul lunii noiembrie 1918 a fost „revoluție” (în 36 nu, iar în restul nu se poate deduce), adică tulburări , jafuri, șase omoruri - Pol Lazar și Vecserdi Mihaly din Curticap, împușcați, Covaciu Ioan Țarca, econom din Milășel, a fost bătut de un sătean și a murit, Mogos Arpad din Nirăștea-Ungheni a fost împușcat mortal de Ioan Covrig, fiul celui rănit de Arpad, Alexandru Gezor, pretor în Bandul de Câmpie și învățătorul Cristea Vasile din Fidicel. În 44 de așezări nu a fost omorât nimeni, iar în restul numele sau numărul victimelor nu este precizat. „Revoluția” a luat forme diferite: în comuna Band aceasta s-a stins ca urmare a intervenției unei patrule de ofițeri din Târgu-Mureș, iar „despre țiganii care au condus revoluția nu se știe prea multe pentru că nu s-au mai întors”¹². În Curticap la „revoluție” au participat „copilandrii și oameni nepricepuți”, care „averea fostului notar cercual Baratoseg or risipito cu totul”¹³ etc., iar la Ercea „toți țiganii și copilandrii nepricepuți din comună au jefuit 3 domni de unguri și 1 țaran român”¹⁴), în timp ce în 36 „spiritele au fost încinse”, dar revoluția „nu a erupt”. În Nirăștea-Ungheni „revoluția” a îmbrăcat forma distribuirii bucatelor, care s-a desfășurat pașnic, și a unor bătăi administrate de plutonierul de artilerie Mogos Arpad care „și-a încărcat și capul cu alcool” , a bătut câțiva oameni în gară și a tras focuri de armă în prăvălia lui Lilberschlatz. În comuna Șincai „revoluția” a început în cărciuma lui Lobe Iacob și s-a soldat cu stricăciuni, ardere de nutrețuri și vinuri, s-au furat mărfuri din prăvălie și din casa comunală¹⁵. În comuna Sânmihai, pe lângă amintita încercare de împărțire a vitelor și pământurilor, în noaptea de 7 noiembrie s-au tras focuri de armă în

11 Ibidem

12 Ibidem, fila 7

13 Ibidem, filele 7, 12

14 Ibidem, fila 12

15 Ibidem, fila 45

locuința învățătorului Ioan M. Pop dar fără rezultat¹⁶. Ca urmare a situațiilor sociale create, într-un număr de 29 de așezări au fost înființate gărzi naționale, conduse de preoți, primari, învățători sau foști ofițeri de honvezi și jandarmi-alăturăm o listă cu conducătorii acestor gărzi : Szegedi Alexandru, director și învățător de stat, Breaza, Nagy Francisc administrator de domenii, Filpișul Mare, Pal Simion, Bâla Ioan Pop, preot greco-catolic, Ercea, Antalffi Francisc, învățător reformat, Gruisor, Kovacs Martin învățător reformat, Găești, Ioan Frânceanu (?), Mura mică, Mathe Ilie, Mura Mare, Octavian Man, învățător pensionar, Milășel, Ioan Moldovan, Mădăraș, Sabados Ioan, învățător, Culșeiul, Ștefan Blaj, primar, Mureșeni, V. Trifan, paroh greco-catolic, Czitorom (?), sublocotenent de honvezi, Gyenge Biro Istfan, învățător de stat, Nirăștea-Ungheni, Peter Victor, Daia, Feier Ioan, Pogăceaua, Teodor Band, Râciu, Seibriger Eduard, comerciant, Reghinsat, Tothpal Mihaly, Szacacs Mihăilă Mih., Brâncovenești, Szacacs Ștefan, fost plutonier de jandarmi în corpul jandarmeriei maghiare, Șincai, Ioan Șimon Rusu, Sângerul de Pădure, Emanuel Septimiu Popa, preot, Sânmartin, Rand Laszlo, învățător reformat, Suseni, Alexa Szasz, econom, Suveica, Ghidiu Ioan, Deda, Ion Braic, învățător, Toplița Română, Alexandru Secerea, pentru Aluniș, Murășmort, Porcești, Iacob Ichim, Jabenîța; la Fidicel, sub conducerea preoților, la Sacalul de Pădure, conducerea învățătorului, la Ulieș nu se menționează; în 10 comune gărzile naționale nu au fost înființate.

Prezența la Adunarea de la Alba Iulia apare și ea diferită de la comună la comună. Astfel, se poate afirma că la acest eveniment au fost prezenți un număr de cca. 70 de locuitori din 16 localități, având șapte conducători, de regulă învățători, preoți, primari dar și plugari, la inițiativa preotului din comună , după cum urmează : 15 locuitori din comuna Bâla la îndemnul învățătorului Coloman Fluieraș și sub conducerea preotului Emil Amdreșan, din Bandul de Câmpie – Dr. Aurel Rusu, fost primpretor, Tamaș Dumitru, primar, sub conducerea protopopului Decei P. Dionisiu, Ioan Pop, preot greco-catolic, Ercea, Pop Maxim, preot, Roman Alexandru, econom din Mădăraș, Ștefan Buran, Teodor Libeg (?), la îndrumarea „adunărei” județene ținută în localul Băncii “Albina” din Târgu-Mureș, sub conducerea protopopului ortodox din Târgu-Mureș, Ștefan Rusu, Dumitru Holom “singur din binevoia sa”¹⁷, Nazna, Dumitru Suci, primar, Ioan Bokos Majos și Oprea Luciu, la hotărârea adunării din comuna Nirăștea-Ungheni, Mihail Piroșca, administrator parohial, Daia, Ternovean Alexandru,

16 Ibidem, fila 53

17 Ibidem, fila 30

protopop greco-catolic, Ormenișan Gavrilă, agricultor, Pogeceaua, Iosif Negrea „la îndemnarea coratorului bisericesc din loc sub conducerea preoților români din orașul Reghinului săsesc”¹⁸, Reghinsat, Ioan M. Pop, învățător, Teodor M. Pop, econom, Sânmihai, câțiva locuitori din Moişa și Merișor sub conducerea preoților, patru persoane din Șincai la îndemnul preoților greco-catolici, 15 locuitori din Toplița Română, sub conducerea Dr. Liviu Tilea, a preotului ortodox Gh. Maier și a directorului de bancă Alexandru Cristea, patru locuitori din Ulieș conduși de preotul Simion Nicoară. Aflăm însă și 32 de așezări care nu au avut participanți la Alba Iulia din cauza „morbului spaniol”¹⁹, în timp ce pentru opt localități nu se poate preciza cu exactitate numărul participanților.

Deși destul de sintetice, monografia și biografia comunelor amintite oferă câteva informații relevante la situația celor două așezări menționate anterior. Despre comuna Șerbeni, învățătorul Vețian Traian²⁰ relatează că este o comună românească cu 163 de familii, având în total 791 de locuitori, din care : 780 români, 4 greco catolici și 7 romano-catolici ; parohia este veche, iar biserica din lemn „în stare slabă”este sfințită „în onoarea Sf. Dumitriu”; școala din lemn este în stare mijlocie, iar „casa parohială și decentală lipsește”. În prezent preot este Vasile Scridan, dacente și cantor – Vețian Traian, iar curator primar – Irimie Grama; Oficiul parohial și secretarial se află în Beca de Jos , iar comuna ține de Protopopiatul Reghinului, depărtarea de oficiul protopopial și cel primpretorial care se află în Reghinul săsesc e „de 17 c.m.”; registrele matricole parohiale sunt din 1823; locuitorii se ocupă cu economia și creșterea vitelor, iar în timpul războiului comuna a suferit multe greutăți – în 1916 când a venit armata română, locuitorii din comună au fost refugiați; “obligați” de școală în comună sunt 74 ficiori și 75 fete”²¹. Interesante sunt și datele oferite de învățătorul Ioan M. Pop din Sânmihai referitoare la această comună²². Astfel comuna este atestată în anul 1332 și avea preot „pe un om numit Moldovan“. “Între părinții cari au subscris actele sinodului celui mare“ din anul 1700 sunt menționați protopopul Ștefan din Sânmihai cu 25 de preoți. Sânmihai a fost sediul unui district protopopial; pe timpul conscripției episcopului Ion Inochentie Micu Klein comuna avea 140 de suflete, biserică cu doi preoți, popa Crăciun și popa Gavril, cărora le-a urmat popa Vasile; între 1815-1871 au funcționat ca preoți Mihail Bucșa, Neculai Petru,

18 Ibidem, fila 42

19 Ibidem, filele 1, 5 și urm.

20 Ibidem, fila 50

21

22 Ibidem, fila 53

Floria Moldovan și Simion Suci, iar între 1878-1919 Teodor M. Pop. Școala este din anul 1852, primul învățător a fost Vasile M. Pop, urmat de Neculai Chirtoș până în 1883, Inție Neculaie până în 1886, Ioan Suciu până în 1896, Dumitru Hârșan până în 1905, Ioan M. Pop până în *prezent*. Locuitorii comunei sunt români în număr de 525 de suflete, greco-catolici ... și o familie de “izmaileteni” cu șapte membri ; la primul război mondial au participat 152 persoane, din care 25 „au murit moarte de erou pe diferite fronturi”, invalizi opt persoane. Locuitorii băștinași sunt „lucrători harnici la fabricile de “ herasteie” și ca tăietori de bârne în munte”. În anul 1918 locuitorii s-au purtat foarte cinstit afară de un secretar din comuna Hodac cu numele Vasile Moldovan C. Lazăr, care a rechemat pe Buciu Vasile I. Teodor a Tomii, Macarie Ioan C. Giorge, Crișan Dumitru C. Giorge și Crișan Dumitru I. Simion care au început să împartă pământurile și vitele mai multor proprietari, dar nu au putut să treacă vitele în posesiunea lor fiindcă au fost luați la goană de băștinași“ ; tot aceștia, în noaptea de 7 noiembrie 1918 au tras în locuința învățătorului Ioan M. Pop, dar fără rezultat, fiind alungați de prizonierii basarabeni : Alexă Muntean (?) din comuna Berter, Sela Gerborin (?) și Teodor M. Pop care i-au pus pe goană pe răsculați “înăbujiind prin aceasta bolșevismul din comună de tot”. S-a primit o bibliotecă în anul 1921 “la stăruința zelosului deputat Paul Brătosan și un clopot de 108 kilograme de la Ministerul de Cult și Instrucțiune“

Index cu localitățile din Județul Mureș –Turda (1914-19818):

A-Adrian, Aluniș, Apalina, B- Band, Bandul de Câmpie, Bazea, Bădeni, Bâla, Berter, Brâncovenеști, Breaza, C-Corbești, Cuiеșd, Culșeiu, Curticap, D-Daia, Deda, E-Ercea, F-Filca, Fidicel, Filpișul mare, G-Găești, Gruișor, Gurghiu, H-Habic, Hărtău, Hodac, I- Ideciul de Jos, Iernuțeni, Ilioara, J- jabenіța, L-Lechincioara, Lunca Bradului, Luieriu, M- Madășa Română, Mădăraș, Merișor, Micești, Milășel, Moișa, Moraieni, Mura Mare, Mura mică, Murășmort, Mureșeni, N- Nazna, Nirăștea-Ungheni, O- Oanca, P- Păingeni, Păneț, Periș, Petelea, Pietriș, Pogăceaua, Porcești, R- Râciu, Râpa de sus, Reghinsat, Rușii Munți, S- Sacalul de pădure, Săbea, Sâncrai de Mureș, Sânmartin, Sânmihai, Sângerul de pădure, Sântioara, Solovăstru, Suseni, Suveica, Ș- Șerbeni, Șincai, T- Târgu-Mureș, Teleac, Țipteluic, Toplița Română, U- Ulieș.

Index alfabetic cu numele de persoane, profesiunile și localitățile de proveniență din județul Mureș-Turda (1914-1918),așa cum rezultă din rapoartele amintite:

A-Abraham, notar, Bâla, Amdreșan Emil, preot greco-catolic, Bâla, B- Blaj

Ștefan, primar, Mureșeni, Bokos Ioan, N, Bortuș Iovian, plugar, Nirăștea-Ungheni, Braic Ioan, conducătorul gârzii naționale, Toplița Română, Brătosan Paul, deputat, Sânmihai(?), Buciu Vasile C. Teodor a Tomi, Sânmihai, Bucșa Mihail, preot, Sânmihai, Buran Ștefan, Mureșeni, C- Câmpeanu George, primar, Mura Mare, Chirtoș Necuale, Sânmihai, Ciuca Ioan, primar, Sângeru de pădure, Cornea, Petru, preot, Cuiేశd, Covaciu Ioan Țarca, econom, Milășel, Covrig Ion, Nirăștea-Ungheni, Cristea Alexandru, director de bancă, Toplița Română, Crișan Dumitru C. Gorge, Sânmihai, Crișan Dumitru C. Simion, Sânmihai, Czitorom(?), sublocotenet de honvezi, Nirăștea-Ungheni, Crăciun V., preot, Sânmihai, D- Decei P. Dionisiu, protopo, Band, F- Flueraș Coloman, învățător greco-catolic, Bâla, Fodor Mihail, primar, Sâncrai de Mureș, G- Gavril, preot, Sânmihai, Gerborin(?) Șela, Sânmihai, Gezo Alexandru, pretor, Bandul de câmpie, Ghidiu Ioan, deda, Grama Irimie, curator primar Șerbeni, Grama Parteniu, preot ortodox, Mura mică, Graur Emil, preot greco-catolic, Curticap, Graur Zachei, paroh greco-catolic, Mura Mare, Gyenge biro Ștefan, învățător de stat, Nirăștea-Ungheni, H- Hârșan Dumitru, învățător, Sânmihai, Hintea Gheorghe, primar comunal, reghinsat, Holom Dumitru, primar, Nazna, Horșia Vasile, preot greco-catolic, Milășel, I- Ichim Iacob, învățător, Sânmihai, Inție Necuale, învățător, Sânmihai, J- Jovea Ion, primar, Milășel, K- Kovacs Martin-învățător reformat, Găești, L- Libeg(?) Tedor, Mureșeni, Lilberschlatz, Nirăștea-Ungheni, Lobe Iacob, cârciumar, Sâncrai, Luciu Oprea, Nirăștea-Ungheni, M- Macarie Ioan C. Gorge, Sânmihai, Maier Gheorghe, preot greco-ortodox, Toplița Română, Man Octavian, învățător pensionar, Milășel, Mathe Ilie, Mura Mare, Medeșfălean Toader, primar, Band, Mogos Arpad, Nirăștea-Ungheni, Moise Toader, primar, Mura mică, Moldovan Alexandru, plugar, Cuiేశd, Moldovan Florin, preot, Sânmihai, Moldovan Ion, Mădăraș, Moldovan Vasile, secretar Hodac, Muntean Alexă, Beter, Mureșan Eugen, Curticap, Muvoni(?) Iacob, primar, Curticap, N- Nagy Francisc, administrator de domenii, Filpișul mare, Negrea Iosif, comerciant, Reghinsat, Negru(?) Ioan, primar, Suseni, Nicoară Simion, preot, Ulieș, O- Oltean Alexandru, paroh, Mureșeni, Orban Josef, primar, Daia, Ormenișan Gavrilă, agricultor Pogăceaua, Orza Alexandru, primar, Micești, P- Pal Simion, primar, Bâla, Pantea Ștefa, primar, Hărtău, Peter Victor, învățător, Daia, Petru Neculai, preot Sânmihai, piroșca Mihail, administrator parohial, Daia, Pol Lazăr, Curticap, Pop Ion, preot greco-catolic, Ercea, Pop Ioan M., învățător, Sânmihai, Pop Maxim, preot, Mădăraș, Pop Neculai, preot, Sânmihai, Pop Teodor M., preot, Sânmihai, Pop Vasile M., învățător, Sânmihai, Popa Emanuel Septimiu, preot, Sânmartin, R-

Rand Laszlo, învățător reformat, Suseni, Rafi Matei, Șincai, Roman Alexandru, econom, Mădăraș, Rusu Aurel, dr., Band, Rusu Ioan Simon, Sângerul de pădure, Rusu Ștefan, protopop, Târgu-Mureș, S-Sabados Ioan, învățător, Culșeu, Scridan Vasile, preot, Șerbeni, Secera Alexandru, Aluniș, Seibringer Eduard, comerciant, Reghinsat, Sinteu V., notar cercual, Apalina, Suciu Ioan, învățător, Sânmihai, Suciu Dumitru, primar, Nirăștea-Ungheni, Suciu Simion, preot, Sânmihai, Szakacs mihăilă Moh., Brâncovenești, Szasz Alexa, econom, Suveica, Szegedi Alexandru, Breaza, Szekely Gergely, primar, Corbești, T- Tamaș Dumitru, primar, band, Ternovean Alexandru, protopop greco-catolic, Pogăceaua, Tilea Liviu, dr., Toplița Română, Tovissy Geza, Band, Srifan Victor, paroh, Nirăștea-Ungheni, V- Varga Alexandru, primar, Suveica, Vasile, preot, Sânmihai, Vecserdi Mihaly, Curticap, Vețian Traian, învățător, Șerbeni.

Concluzionând, se poate afirma că rapoartele localităților din județul Mureș-Turda înaintate autorităților locale în perioada 1921-1922, oferă informații prețioase asupra unei părți a vieții rurale din lunile noiembrie și decembrie 1918, care vin să completeze imaginea societății românești din această perioadă.

Drd. Alexiu Tatu